

Encyklika Pia XI.

tentokráté ještě naléhavěji do vlastních řad

ze 19. března 1937

Úvod

Večer říkáte: "Bude krásně, je pěkný západ" A ráno: "Dnes bude nečas, slunce vychází do mraků." Vzhled oblohy umíte posoudit a znamení časů nemůžete?..."

(Mt 16, 2-3)

"Také to, co bylo napsáno, zastarává jako všechno v našich dějinách. Ale něco z toho přece má trvalý význam," napsal K. Fiissel r. 1991 v úvodu k německému vydání knihy *La doctrine sociale* (M. D. Chenu O.P., Paris 1979). Mínil tím okružní list Lva XIII. *Rerum novarum*. Lze to říci i o okr. I. Pia XI. Divini Redemptoris? Byl vydán v březnu r. 1937, jeho český překlad vyšel u nás v r. 1938. Kdo ze starších si na něj pamatuje, kdo z mladších něco o něm ví? Má vůbec nějaký smysl vydat jeho nový překlad po padesáti šesti letech?

V jeho záhlaví je uvedeno, že se týká bezbožného komunismu. Není tedy už zbytečný, když komunismus ztratil své výhradní mocenské postavení u nás i v mnoha jiných zemích? Ztratil je sice mnohde, ale ne všude. A i tam, kde je ztratil, zůstávají ještě mnozí, kdo nejenom jsou přesvědčeni, že se opět k moci dostane, ale také se snaží, aby se k ní dostal. To však není hlavní důvod, proč překlad *Divini Redemptoris* nyní se vydává.

Nezabývá se totiž zevrubně a výlučně ani názory komunismu, ani učením církve, které jeho názory zamítá. Ostatně o nich a o tom, co způsobily, lze se poučit nyní důkladněji z četných odborných pojednání; především však by nás o tom měla poučit naše vlastní nedávná zkušenost. A učením církve z uvedeného hlediska zabývá se daleko podrobněji a "současněji" okr. I. Jana Pavla II. *Centesimus annus* z r. 1991. Ale i Pius XI. vyložil toto učení hlouběji a soustavněji v *Quadragesimo anno* z r. 1931, tedy dříve než vydal *Divini Redemptoris*.

Právě v *Centesimo anno* nacházíme důvod k opětnému vydání překladu *Divini Redemptoris*: "Co marxismus řešil, to zle dopadlo. Ve světě však přetrvávají poměry, v nichž lidé jsou opuštěni a vykořisťováni (především ve třetím světě) a také připravováni o svou lidskou důstojnost (zvláště v zemích vyspělejších). Proti tomu církev důrazně se ozývá. Spousta lidí žije ještě i nyní ve velké hmotné i duchovní bídě. Pád marxismu zajisté odstraní v mnohých zemích překážku bránící tomu, aby do těchto poměrů mohlo se zasáhnout vhodně a spravedlivě, ale přímo je neruší. Právě naopak, zůstává tu nebezpečí, že se rozšíří krajně vyhraněné názory shodné s kapitalismem, které odmítají všimnout si těchto poměrů ba dokonce se jimi zabývat. Domnívají se totiž, že každá snaha jim bránit je již předem marná, a lhostejně přenechávají rozmáhajícím se tržním vlivům, aby je uspořádaly" (CA 42,3). Konec komunismu tedy neznamená, že přestanou působit příčiny, které ho vyvolaly. "Lúno, které zrodilo marxistický utopismus, stále ještě není neplodné. Nové utopické ideologie rostou jako houby po dešti a ačkoliv jsou možná umírněnější než marxismus, přece jsou stále schopné způsobit stejně obrovitou ekonomickou katastrofu" (P. L. Bergner, *Nejistý triumf demokratického kapitalismu*, Proglas Brno, 1/93).

Tak jako *Divini Redemptoris* na příčiny komunismu upozorňoval a před nimi varoval, tak na ně upozorňuje a před nimi varuje *Centesimus annus*, jenže má na zřeteli ještě jiný jejich následek, kapitalismus. Ptá se: "... lze tvrdit, že po ztroskotání komunismu kapitalismus je vítěznou společenskou soustavou a že o něj mají usilovat země, které se snaží vybudovat své hospodářství a svou společnost?" (CA 42,1) "Odpověď je přirozeně složitá," říká dále (CA 42,1) a hned to vysvětluje: "Označuje-li kapitalismus hospodářskou soustavu, která uznává základní a kladnou úlohu podniku, trhu, soukromého vlastnictví a z něho vyplývajících odpovědností za výrobní prostředky i úlohu svobodných tvůrčích sil člověka v hospodářství, pak bude odpověď jistě kladná; možná by bylo vhodnější mluvit o "podnikovém hospodářství" nebo o "tržním hospodářství", či o "svobodném hospodářství". Znamená-li však "kapitalismus" soustavu, v níž hospodářská svoboda není vázána právním řádem, který ji dává do služby plné lidské svobodě a který ji považuje za zvláštní rozměr svobody, jejíž stěžejní bod je mravní a náboženský, pak odpověď je právě záporná" (CA tamtéž).

A právě toto druhé pojetí a provádění kapitalismu bylo hlavní, byť ne prvou příčinou vzniku komunismu. Jde tu o kapitalismus jakožto hospodářskou a následně i společenskou soustavu, v níž osobní prospěch je zcela bezohledný k potřebám společnosti. Václav Bělohradský v *Lidových novinách* ze dne 20. 3. t. r. říká: "Pro křesťanskou společnost je obrovským skandálem to, že veřejné blaho je neúmyslným důsledkem jednání inspirovaného vlastním prospěchem." Kdyby tomu tak bylo, pak by to nebylo pohoršením křesťanské společnosti. Bylo by to v souladu s jejími zásadami. Jenže dějinná i naše osobní zkušenost svědčí o tom, že následky vlastního prospěchu mnohdy ba převážně jsou pro společnost nejenom skandální, ale přímo katastrofální. Záleží přece na tom, o jaký vlastní prospěch jde, co je jeho obsahem. Je to prospěch sobecký, bezohledný, jdoucí přes mrtvolky, nebo vlastní prospěch toho, kdo ví a podle toho jedná, že jeho život nekončí na této zemi a že proto musí mu jít o to, co je prospěšné celému jeho životu, tedy i tomu posmrtnému? Je-li tomu tak, pak vlastní prospěch je nerozlučně spojen s prospěchem všech, k nimž člověk má povinnosti dané příkazem "lásky k bližním", podle něhož má "úmyslně dbát o veřejné blaho" s plným vědomím, že to dělá na úkor svého "individuálního" blahobytu, kterého by jinak mohl dosáhnout sobecky, bezohledně k ostatním. Křesťanská společnost sice chce a žádá, aby se "lidé starali o dobro (všech)", ale nechce a nežádá, aby "individuální blahobyť byl jenom odměnou za tuto starost" (tamtéž). Individuální blahobyť úměrný veřejnému blahu je v tomto případě věcí spravedlnosti. Odměna bude dána "při vzkříšení spravedlivých" (Lk 14,14).

Po tomto stručném předeslání, které jenom stručně a namátkově poukazuje na některá "postkomunistická" stanoviska, vracíme se k hlavnímu účelu tohoto překladu. Divini Redemptoris uvádí skutečnosti, které byly příčinou komunismu a které komunismus přechkává. Mohou tedy být příčinou jiných, dalších pohrom. Proto je nutné mít je stále na zřeteli, srovnávat jejich dnešní povahu a podobu s jejich povahou a podobou vylíčenou v Divini Redemptoris. Je nutné stále mít na mysli jejich následky v Divini Redemptoris uvedené a naší zkušeností potvrzené: bedlivě sledovat, jak jejich následky dnes se projevují, a pak usilovně a včas se snažit těmto následkům čelit.

"Aby zlo zvítězilo, stačí, když slušní lidé nedělají nic" (Aleš Novotný, Ztráta autority, kocovina svobody, Proglas Brno, 1/93, str. 26). Aby křesťané a všichni "slušní lidé" dělali všechno, co mohou, nejen až proti zlu komunismu, ale již proti zlu kapitalismu, z něhož komunismus vzešel, k tomu Divini Redemptoris tak důrazně vybízeli a stále ještě vybízí. Proto i dnes je zrcadlem našeho svědomí. Zůstaneme k naléhání, varování a výzvam dnešního papeže tak hluchí, jak hluchí byli mnozí křesťané k naléhání Pia XI. a jeho předchůdců? Že tomu tak bylo, na to Divini Redemptoris si stěžuje (DR 55). A ještě i dnes nás varuje, aby tomu tak nebylo i nadále. Varuje nás, abychom dnes nebyli "záminkou a pomocníky zla", abychom mu neposkytovali "dobré důvody", abychom nepokládali příčiny, z nichž komunismus vzešel, za odbyté.

Vztáhněme obdobně na sebe to, co říká Daniel-Rops v *Le comunisme et les chrétiens* (Plon-Paris 1937, str. 237 a dal.): "Jestliže křesťan posuzuje komunismus, tak tasí zbraň, která má dva hroty. Jeden míří proti, jeho nepříteli, druhý proti němu. Není oprávněn bodat tím prvním, jestliže tím druhým netne do živého sám sebe; jestliže neprotne všechno, co v něm zahrňuje, jestliže nevyřizne všechnu svou trestuhodnou nedbalost, své návyky, svou zpronevěru; jestliže nerozmetá tu hromadu odpadků a hříchů, pod níž jsou zahrabány naše utajovaná spolovina, naše urputné zájmy, naše mrzká nenávisť. Jestliže obviňujeme komunismus, tak komunismus obviňuje nás. A je tu ještě něco horšího. Vždycky totiž přitom zůstaneme jenom na té úrovni, na kterou nás dotlačí náš odpůrce, na úrovni našeho smrtelného života. Ale jednoho dne nás požene před jiný soud zedřená dělnice, padlý v nespravedlivé válce, dítě zemřelé hladem, sebevrah z beznaděje. V tom komunista vždycky bude mít proti nám pravdu. Protože nikdo z nás, dokonce ani ten největší světec, nikdy neučiní zadost mře, kterou prokazuje a kterou uctívá. Křesťan nečiní zadost křesťanství, a z toho je obviňován. Nezbyvá nic jiného, než bolestně a pokorně usilovat o to, aby světlo se plně rozzářilo. Ale to světlo není z tohoto světa a plná skutečnost se projeví až ve světle věčného slunce."

Zahleďme se tedy do Divini Redemptoris nikoliv pouze jako do vypočtení komunismu, nýbrž především jako do zrcadla své dnešní podoby. Zhlížejme v něm, jestli je "zadost" křesťanská. A nepromarněme opět jeho výtky, varování a prosby. Už jednou – či vícekrát? – se to nevyplatilo.

Překladatel

Poznámky k překladu

Okružní list *Divini Redemptoris* byl vydán v Olomouci v r. 1938 v překladu prof. ThDr. Bedřicha Vaška. Nebyl to však překlad původního latinského znění uveřejněného ve vatikánském věstníku *Acta apostolicae sedis* v březnu 1937, nýbrž překlad italského znění uveřejněného tamtéž. To je skutečně jiné znění, nikoliv věrný překlad. Z latinského znění mnoho vynechává, mnoho uvádí navíc. Ale nejzávažnější rozdíl spočívá v tom, že italské znění není přesným překladem znění latinského. Snad proto, aby se vyhnulo složitému způsobu, jakým se vyjadřuje znění latinské. W. Ockenfels v úvodu ke své knize *Kleine katholische Soziallehre* říká, že příliš šroubovaný způsob, jakým jsou psány okružní listy, je těžko pochopitelný.

Tento překlad se snaží vyjádřit složitosti latinského znění jednodušeji. Ale jenom potud, aby neporušil jeho smysl; jde mu pokud možno o doslovnost. To ovšem mnohde je na úkor běžné řeči.

-

Hlavní rozdíly mezi latinským zněním a tímto překladem:

- Papež mluví o sobě v množném čísle, jak to dříve bylo obvyklé ve veřejných projevech či listinách panovníků. Překlad používá v tomto případě jednotné číslo. To dnes je běžné v překladech okružních listů.
- Častá oslovení biskupů jsou převážně vynechána, aby bylo zřejmé, že okružní list oslovuje všechny věřící.
- Latinské znění často vyjadřuje též pojem různými slovy. Překlad v takových případech používá převážně stále též výraz. Tak především "učení církve (jak je dnes u nás běžné, nikoliv "nauka") a "názory" komunismu.
- Složitá souvětí jsou většinou rozdělena do více vět, takže i rozdělovací znaménka jsou jiná.
- Odstavce jsou zachovány, ale očíslovány jsou podle italského znění.
- Nadpisy hlavních částí jsou uvedeny na těchže místech jako ve znění italském. V závorkách jsou uvedeny poznámky k překladu. Místa z Bible jsou převzata z ekumenického překladu Písma svatého (vydala Ekumenická rada církví 1984).

DIVINI REDEMPTORIS

1. Příklad, že přijde Vykupitel, prozařuje život lidí od jeho počátku. ("...položím nepřátelství mezi sítě tvé a sítě její. Ono ti rozdrtí hlavu..." – Gn 3,15). Pevná naděje v lepší časy značně zmírnila jejich zármutek ze ztráty "slastí ráje" (Gn 3;23); pak je provázela na cestě plné útrap a úzkostí tak dlouho, až se "naplnil stanovený čas" (Gn 4,4), kdy Vykupitel splnil dávnou touhu a všem pokolením slavně umožnil žít novým, ušlechtlejším křesťanským

způsobem, který dalekosáhle překonává a přesahuje to, čeho některé významnější národy dosáhly s velkou námahou a s velkým úsilím.

2. Po žalostném pádu Adama následoval svízelný zápas ctnosti s neřestmi jako následky prvotního hříchu. A odvěký zálužný pokušitel nikdy nepřestal svádět smrtelné lidstvo tím, že je podváděl klamnými sliby. Proto, jak běžel čas, zmatek následoval za zmatkem, až došlo k současným zvrácenostem, které všude buď již úděsně se projevily, nebo nebezpečně hrozí. Ukazuje se, že svým rozsahem a svou prudkostí přesahují všechna pronásledování, která církev protrpěla. Tak zajisté lidstvo se dostává do nebezpečí, že upadne do barbarství ještě horšího, než bylo to, v němž dlouho žilo před příchodem Vykupitele.

3. Jistě již chápete, že mluvím o hrozivém nebezpečí bezbožného komunismu. Jde mu vlastně o úplný rozvrat společenského řádu a přímo ze základu vyvrací křesťanský způsob života.

I.

Vztah církve ke komunismu

– v minulosti (před Piem XI.)

4. Když takové hrůzné zkoušky nastaly, Katolická církev nemohla mlčet a nemlčela. Nemlčel Apoštolský stolec, který dobře zná svůj zvláštní úkol chránit pravdu, spravedlnost a všechno, co nepomíjí, čím komunisté opovrhují a co napadají. Již tehdy, kdy mnozí vzdělanci si umínili odpoutat veřejný život a společnost vůbec od náboženství a mravnosti, moji předchůdci pokládali za svou povinnost uváženě všem připomenout, kam až to povede, jestliže společnost se odvrátí od křesťanských zásad. Pius IX. již v r. 1846 rozhodně zavrhl bludy komunistů, což hned nato potvrdil v Syllabu (t.j. v "Soupisu nejzávažnějších bludů naší doby" vydaném spolu s okružním listem – dále "okr. I." *Quanta cura*). Okr. I. *Qui pluribus* (1846) říká zcela jasně: "...Kdyby se jednou připustily takové zhoubné, přirozenému právu naprosto odporující názory komunismu, úplně by to rozvrátilo práva všech lidí, dané poměry, vlastnictví i celou společnost." Později Lev XIII. přesně a zřetelně popsal tyto bludy v okr. I. *Quod apostolici muneris* (1878) takto: "... zhoubný mor, pronikající do nejvnitřnějšího ústrojí společnosti, přivádí společnost do nejhorší záhuby." A s pronikavou bystrostí svého myšlení ukázal, jak filosofické výmysly, které dlouho se snažily odvrátit vědu od víry a způsob života od církve, jsou příčinou toho, že v době, kdy se dává přednost technickým vědám, se spousta lidí vášnivě přiklání k ateismu.

– v současnosti (za jeho pontifikátu)

5. Také já jsem naléhavě i starostlivě upozorňoval nejednou během svého pontifikátu na stále se vzrůstající, hrozivě rozbouřené proudy této bezbožnosti. Když totiž v r. 1924 vrátili se z Ruska ti, které jsem tam poslal s nabídnutou pomocí, zamítl jsem ve zvláštním projevu k celému katolickému světu (1924) bludy a jednání komunistů. A v okr. I. *Miserentissimus Redemptor* (1928), *Quadragesimo anno* (1931), *Caritate Christi* (1932), *Acerba animi* (1932), *Dilectissima nobis* (1933) výslovně a důrazně jsem vytýkal krutá pronásledování křesťanů v Rusku, ve Federaci mexických států a potom i ve Španělsku. Dosud je v čerstvé paměti, co jsem o tom řekl v minulém roce, když jsem zahajoval světovou výstavu katolického tisku, když jsem přijal uprchlíky ze Španělska, a také v rozhlasovém poselství před nadcházejícím svátkem Narození Páně. Dokonce i nejzarytější nepřátelé církve, kteří ze svého hlavního města Moskvy řídí boj proti křesťanskému způsobu života, neustálými útoky, ani ne tak

slovy, jako spíše činy, svědčí o tom, že papež ani v současné době nepřestává s pevnou vírou chránit, co křesťanskému náboženství je posvátné, a že také častěji a důrazněji než kterákoliv jiná veřejná moc s napomínáním upozorňuje na nesmírné nebezpečí ze strany komunistů.

6. Toto nebezpečí podněcované úskočnými buřiči stále více se zhoršuje, přestože jsem uveřejnil svá opětovná otcovská napomenutí, která biskupové v tolika pastýřských listech, i společně vydaných, tlumočili věřícím s pečlivým výkladem. Proto pokládám za svou povinnost znovu pozvednout hlas, a to právě v tomto listě ještě závažnějším, jak to je obvyklé na tomto Svatém Stolci, kde se vyučuje pravdě. A dělám to tím ochotněji, protože vím, že si to přeje celý katolický svět. Ozývám-li se znovu, tak opravdu důvěřuji i tomu, že mě vyslechnou všichni, kdo mě vyslechnout chtějí, kdo přemýšlejí bez předsudků a tak upřímně očekávají, co je prospěšné pro celou společnost. Tuto důvěru jaksi podporuje to, že vidím, jak má napomenutí se potvrzují tím nejhorším, co jsem předvídavě očekával, že vzejde z názorů rozvratníků, které buď již hrozivě se rozmáhají v zemích, které oni rozvratníci ovládají, nebo ohrožují ostatní nároky.

7. Chci tedy ještě jednou přehledně a krátce uvést a vyložit výmysly a poučky, které nyní se projevují v tom, co komunisté zavádějí a provádějí. Proti těmto výmyslům a poučkám šířícím nepravdy chci uvést jasné učení církve a opět všechny důrazně vybídnout, aby použili takové prostředky, kterými by bylo možné nejenom ochránit a zabezpečit křesťanský způsob života před tak hroznou pohromou, ale stále rychleji ho přivádět k tomu, aby přinesl opravdový prospěch společnosti. Vždyť pouze na něm se zakládá společnost odpovídající lidské povaze.

II.

Názory a následky komunismu

– jaké jsou

8. Názory, které komunisté hlásají, a to usilovněji než kdy dříve takové názory se hlásaly, předstírají, že přinášejí chudým lidem ulehčení. Nesprávný pojem spravedlnosti, rovnostářství a bratrské sounáležitosti pracujících prostupuje svým překrouceným, nepravdivým smyslem všechno, co komunisté tvrdí a o co usilují, takže davy svedené svými klamnými sliby vznětlivě rozvášní tak, jako by je napadli tou nejprudší nákazou. A to se jim opravdu daří tím snáze v této době, kdy nerovnoměrně rozdělený majetek způsobuje neobvyklou nouzi, a to nejen několika málo lidem. Vychloubají se dokonce a tváří se jakoby jejich názory byly příčinou hospodářského pokroku. Ale kde pokrok skutečně nastal, tam k němu došlo nepochybně z jiných příčin. Na příklad proto, že nákladná průmyslová výroba byla zavedena v zemích, kde dosud nebyla; nebo že obrovská přírodní bohatství ziskuchtivě se dobývala bez jakéhokoliv ohledu na životní prostředí, nebo konečně proto, že se tam tvrdě a krutě vynucovaly nejtěžší vyčerpávající práce.

9. Klamně a mnohdy lákavě nabízené názory, které komunisté dnes přivlastňují, ve skutečnosti se zakládají na zásadách tzv. dialektického a historického materialismu, které stanovil K. Marx. Filozofové bolševismu se vychvalují, že jedině oni vykládají tuto nauku v jejím původním smyslu. Podle ní existuje pouze jediná skutečnost celého světa. Totiž hmota, kterou vytvořily nevyzpytatelné a skryté síly. Přírozeným vývojem se stává stromem, živočichem, člověkem. Společnost není nic jiného než způsob nebo tvar hmoty, která se vyvíjí tak, jak tu je uvedeno, a s nevyhnutelnou nutností a za stálého střetu sil směřuje ke svému výslednému stavu, totiž k beztřídní společnosti. Je zřejmé, že tyto názory vylučují přímo

pojem věčného tvůrce, že vůbec nečiní rozdíl mezi duchem a hmotným světem, mezi duší a tělem, že ani duše nepřekává to, co smrtí zaniká, a že vůbec nelze očekávat druhý život. Kromě toho komunisté trvají na dialektickém způsobu materialismu a domnívají se, že lidé mohou uspíšit střet (sil), o němž jsem mluvil, který přivede svět k jeho konečnému stavu. Proto se snaží, aby třídní boj, bohužel plný nenávisti a ničení, byl jakousi svatou válkou za pokrok světa. A také mají být zcela prolomeny všechny zábrany z nevráživosti k lidem prý stanovené, které pevně překážejí záměrně prováděným násilnostem.

10. Kromě toho olupují člověka o svobodu, která je základem pravidla, podle něhož život se má prožívat duchovně. Berou mu také jeho lidskou důstojnost a všechno, co by mohlo být jeho mravní oporou, aby se mohl vzepřít proti skrytě se rozmáhajícímu náporu neřesti. Podle názorů komunistů lidská osoba není nic jiného než jakési; řekněme kolečko v soustrojí celého světa. Proto popírají přirozená práva jednotlivých lidí, která jim patří, a přiznávají je společnosti. Mezi lidmi má být naprostá rovnost, proto neuznávají žádnou pravomoc, kterou Bůh svěruje rodičům nebo představitelům státní či církevní moci, jelikož, jak tvrdí, jediným a prvním zdrojem moci i poslušnosti je společnost. Jednotliví lidé nemají vůbec žádné právo na vlastnictví zboží nebo výrobních prostředků; jestliže totiž výrobní prostředky vytvářejí z jednoho zboží další zboží, tak jejich vlastnictví vede k tomu, že jedni ovládají druhé. Tvrdí, že jakékoliv soukromé vlastnictví musí být zrušeno právě proto, že je hlavní příčinou hospodářského zotročování.

11. Kromě toho tyto názory neuznávají a popírají všechny nedotknutelné jistoty lidského života. V důsledku toho pokládají manželství a rodinné soužití za pouze občanské a libovolné zřízení, které vzniká z určitých hospodářských příčin. Proto mají námitky proti manželským svazkům spojeným s právními a mravními závazky, které by nebyly závislé na vůli lidí nebo společnosti. Ani nesouhlasí s trvalou nerozlučitelností manželství. Podle názoru komunistů žena nemá žádné závazky vůči své rodině a domácnosti. Tvrdí, že žena skutečně není závislá na péči svého muže. Odvádějí ji od rodinného života a starostí o děti tím, že ji nutí, aby se zabývala stejně jako muž činností ve veřejném životě a společné výrobě. O její rodinu a děti má se starat společnost (okr. I. Casti connubii, 1930). A konečně rodičům vůbec odpírají právo vychovávat děti, jelikož to výlučně přísluší společnosti; proto vychovávat se může výlučně v jejím zájmu a z jejího pověření.

12. Jak by dopadla společnost, která by se opírala o takové materialistické zásady? Určitě by se stala společností, jejíž soudržnost by udržovaly pouze hospodářské potřeby. Jejím jediným úkolem by byla společná výroba. Měla by jediný smysl: užívat plody života v co nejblahobytnějším světě slasti, v němž každý "by pracoval podle svých schopností a dostával by, co potřebuje". Je třeba upozornit i na to, že komunisté dávají společnosti také právo, nebo spíše neomezenou pravomoc, přidělovat občanům, třeba i násilím nebo proti jejich vůli společnou práci bez ohledu na to, co komu prospívá. Mravní řád a právní ustanovení takové společnosti svědčí o tom, že vyplývají pouze z hospodářských účelů vhodných v určité době. Proto jejich přirozená povaha je nestálá, dočasná a proměnlivá. Zkrátka, komunisté se snaží zavést nový pořádek a nový, lepší způsob života, tak jak oboje pouze slepě vyplývá z přirozeného vývoje: tedy "společnost, která z tohoto světa vypudila Boha".

13. Jestliže všichni by si osvojili schopnosti a způsoby myšlení nutné k tomu, aby taková společnost se vytvořila, takže přece jenom by vznikla jakási pomyslná beztřídní společnost, kterou si vymýšlejí, pak nutně by zanikl a "zvětral" stát, který nyní se udržuje jenom tím, že bohatí ovládají chudé. Avšak zatím, dokud nenastaly podmínky nutné k tomu, aby takový

blažený život nastal, komunisté používají vládu a moc státu jako všestranně neúčinnější prostředek, aby dosáhli svůj zamýšlený cíl.

14. Takové názory nevěřící komunisté hlásají všem jako nové evangelium, jako jakousi spásnou zvěst o vykoupení. To jsou zřejmě naprosto bludné a klamné smyšlenky. Jsou v rozporu s pravdami Božího zjevení i s lidským rozumem. Podvracejí společenský řád tím, že boří základy občanského společenství. Neuznávají skutečný původ, povahu a účel státu a konečně zlehčují i popírají osobní práva, důstojnost a svobodu.

– jak se rozšiřují

15. Jak je možné, že takové názory vážně vědecky již překonané a každodenní zkušeností vyvrácené, mohou se šířit tak rychle po celém světě? To se vysvětlí, jestliže uvážíme, že málokdo může zcela prohlédnout, co komunisté chtějí, a k čemu skutečně směřují, a že naproti tomu mnozí snadno podléhají jejich lstivým svodům, které dotvrzují pouhými sliby. Ti, kdo to dělají, vydávají lži za pravdu, že totiž pouze chtějí zlepšit postavení pracujících a také náležitě napravit všechno, co tzv. liberálové dělali nesprávně; a že chtějí rovnoměrně rozdělit majetek. Každý chápe, že to všechno nepochybně lze provést zákonným způsobem. Ale ti, kterým neobyčejně přišel vhod současný, všude tísnivý, povážlivý stav hospodářství, mohou tímto způsobem přilákat na svou stranu i ty, kteří podle svého mínění se odvracejí od materialistických názorů a od hanebných zločinů, k nimž nezřídka dochází. A jelikož v jakémkoliv bludu je i trochu světla pravdy, které přece jenom lze vidět i v tomto případě, tak komunisté důmyslně předvádějí tento prelud pravdy s tím úmyslem, že v případě potřeby zastřou to protivné a nelidské znetvoření skutečnosti, které poučky a názory komunismu šíří. Tak mohou oklamat i lidi nadané nevšedními schopnostmi. Ti často se nadchnou pro komunismus tak, že působí jako jeho apoštolé a těmito bludy vnášejí nákazu především mezi mládež, která se snadno dá oklamat. Kromě toho hlasatelé komunismu neopomínají využít příležitosti, kterou jim nabízejí jak různá napětí mezi národy, tak i spory a sváry mezi zneprátenými vládami. Právě tak využívají zmatku, který se plíží i do vědy, zvláště tam, kde se zamlčuje vědomí o Bohu, aby pronikli na vysoké školy a zásady svých názorů opřeli o mylné vědecké důkazy.

16. Abychom snáze pochopili, jakým způsobem došlo k tomu, že tolik dělníků přijalo smyšlené poučky komunistů, aniž si je vůbec prošetřili, k tomu nám pomůže uvědomit si, že hospodářské názory liberalismu a způsob, jakým se prováděly, nešťastně způsobily, že dělníci nedbali o náboženství a o mravní zásady. Strídavé pracovní směny totiž dost často bránily dělníkům v účasti na bohoslužbách o svátečních dnech. Nedbalo se o výstavbu kostelů blízko továren, ani o to, aby kněz snadněji mohl plnit své poslání. A místo toho, aby se upouštělo od všeho, co zavedlo tzv. zesvětštění, stále více se to podporovalo. To jsou nejhorší následky bludů, které předpovídal i můj předchůdce. Proč tedy bychom se divili, že proudy komunismu nebezpečně zaplavují a téměř potápějí tak velkou část lidstva, která se odvrátila od křesťanských zásad?

17. A to je příčina toho, že mylné názory komunismu tak rychle veřejně se šíří a nepozorovaně se vkrádají do všech zemí, ať nuznějších nebo bohatších, ať vyspělých nebo méně vzdělaných, nebo do vzdálených krajín. Snad nikdy, pokud lidská paměť sahá, se nerozšiřovaly takové skutečně ničemné názory tak prudce. Šíří se z jednoho pramene, důmyslně se přizpůsobují podmínkám v jednotlivých zemích. Na jejich rozšiřování se vynakládají obrovské výdaje, zakládají se nesčetná sdružení, svolávají se shromáždění a sjezdy s velkým počtem účastníků z každé země, získávají se na to potřebné prostředky.

Rozšiřují se prostřednictvím denního tisku, letáků, ve filmech, v divadlech, v rozhlase a konečně i v základních školách a na universitách. Pomalu tam pronikají právě tak jako i do předních společenských vrstev, které snad ani nepozorují nákazu pronikající na neštěstí až do jejich myslí a duší.

18. Nelze pochybovat o tom, že velká část deníků všude vydávaných značně pomáhá šířit názory komunismu, které se neshodují s katolickými zásadami, a že ve vzájemné shodě tyto zásady zatajuje. Tvrdím, že to je smluveno. Vždyť jinak ztěžší lze pochopit, proč novináři tak dychtivě se shánějí po méně závažných událostech a uveřejňují je, ale proč tak dlouho zamlčovali hrozné zločiny spáchané v ruských zemích, ve Federaci mexických států a konečně i ve velké části Španělska; a že tak málo, vzhledem k tomu, jak to je závažné, se zmiňují o komunistické straně, která vládne z Moskvy a na celém světě se stmeluje do různých sdružení. Všichni přece vědí, že se to dělá převážně proto, že prý to vyžadují politické záměry, které nijak nevynikají státnickou moudrostí, a které svým různě utajovaným vlivem nemálo podporují a doporučují všechno, co se již tak dlouho snaží rozvrátit křesťanský společenský řád.

– co způsobují

19. Zatím však smutně sleduji výsledky úsilí šířit tyto názory. Kdekoliv totiž komunisté nabyli moci a mohli vládnout, tam, jak otevřeně sami to tvrdí, se snažili jakýmkoliv způsobem úplně zničit základy křesťanského náboženství a způsobu života a v myslích lidí, především mládeže, zcela potlačit vzpomínku na ně. Biskupy a kněze vyháněli ze země, odsuzovali je k práci v dolech, prostřelovali je žhavými střelami nebo nelidským způsobem je zabíjeli. Prosté věřící vyslyšeli, když bránili svatyně, trýznili je, pronásledovali, vláčeli je k soudu a do vězení.

20. Zhoubný a ničemný komunismus rozpoutal bohužel svou zběsilou zuřivost, z níž se vynořily ty nejhorší zločiny i v zemích – jako např. ve Španělsku mně tak milém –, kde ještě nemohl předvést všechny pohromy svých bludů. Nebylo tam jenom rozbořeno několik budov sloužících náboženským účelům, nebyl vyvrácen jenom ten či onen klášter, ale kde jen to bylo možné, tam byly do základu zničeny všechny chrámy, všechny náboženské prostory, a všechno, co svědčilo o křesťanském náboženství, třeba to byla proslulá svědeckví umění a vzdělanosti. Komunisté v tomto zuřivém šílenství nejenom vyvraždili tisíce biskupů, kněží, řeholníků a řeholnic a zvláště pronásledovali ty, kteří pečovali o dělníky a chudé, ale zahubili i mnoho prostých věřících, ať patřili k jakékoliv společenské třídě. A dosud je hromadně vraždí proto, že vyznávají křesťanskou víru nebo že odmítají jejich nevěrecké názory. Toto úděsné vraždění se provádí s takovou nenávisť, s takovou zvlčilou, surovou hrubostí, že v naší době to je přímo neuvěřitelné. Nikdo, kdo rozumně uvažuje, ať už je prostý občan nebo řídí velmi důvěrné státní záležitosti, nikdo pravím, se neubrání otřesné hrůze, jestliže uváží, že to, co dnes se děje ve Španělsku, příště může se stát i v ostatních vzdělaných zemích.

21. Ale nelze tvrdit, že takové ukrutnosti bývají následkem všech převratných událostí, že jsou pouze ojedinělým a přehnaným roztrpčením, k němuž dochází mezi kterýmikoliv nepřáteli. Tak to není. Vznikají přece, a spíš přirozeně, z názorů, které nemají vůbec žádné zábrany. Takové zábrany však jsou nutné jak pro jednotlivé lidi, tak i podle práva společnosti. Právě tak i nevzdělané národy uznávaly závazky přirozeného práva, které Bůh vložil do duší smrtelných lidí. A kde všichni toto právo zachovávali, tam starověké národy dosáhly takové vynikající úrovně, která dosud neobyčejně udivuje i nepřilíš důkladné dějepisce. Když však z myslí lidí se vyhladí pojem Boha, nutně to vede k hrubé ukrutnosti a k surovým mravům.

22. Nyní s hlubokou bolestí zjišťuji: po prvé, pokud lze si vzpomenout, vidíme tu vzpouru důkladně připravenou a prováděnou proti všemu, "co má jméno Boží" (2 Te 2,4). Vždyť přece názory komunismu podstatně odporují jakémukoliv náboženství a proto je zamítají jako jakési "uspávající opium proletářů", jelikož odvádí lidi od budoucího blaženého stavu na této zemi tím, že je poučuje o věčném životě, který nastane po zániku života smrtelného.

23. Nelze však beztrestně odmítat přirozený zákon ani Boha, jeho původce. Z toho plyne, že komunisté nemohli a ani nikdy později nebudou moci uskutečnit svůj záměr ani v hospodářství. Nijak nepopírám, že v Rusku značně přispěli k tomu, že lidé se tam probrali z trvalé zahálky, na niž si zvykli, a že se mohli snažit všemi silami a jakýmkoliv způsobem, ač často ne správným, dosáhnout většího prospěchu. Ale bezpečně vím i podle nedávných svědectví, která nelze podezřívát ze zaujatosti, že ve skutečnosti ani v tomto případě nesplnilo se to, co bylo tak slibné. A navíc hrůzná vláda nahánějící strach uvalila na mnohé občany jho otroctví. Je rozumné připomenout, že i vláda musí dodržovat určitou svědomitou kázeň a že se jí musí přizpůsobit každý, kdo s vědomím odpovědnosti bere na sebe úkol vládnout. Ale to nemohou zajistit komunisté svými zásadami, které mají původ ve smyšlenkách materialismu. Proto tu zůstává jenom to děsivé zločinecké spiknutí, které lze vidět v Rusku, kde bývalí soudruzi z různých spiknutí a bojů vzájemně se popravují. Toto hrůzné zločinecké spiknutí nedokáže zabránit zkáze společenského zřízení. Jak tedy by mohlo udržet v mezích zpustlé mravy.

24. Opravdu však nemám v úmyslu zavrhnout šmahem všechny obyvatele oné svazové republiky. Spíše je zahrnuji svou otcovskou láskou. Vždyť vím, že nemálo nich utlačuje nespravedlivá otrokářská vláda takových lidí, kterým většinou je cizí jejich prospěch. A mnozí jiní byli podvedeni klamnými nadějemi a sliby. Spíš odsuzuji myšlenky, které to způsobily, a ty, kdo je vymysleli, i jejich přívržence, kteří ten národ pokládali za vhodné pole, aby na něm zaseli semena svých názorů, tak dlouho přichystaná, a aby je pak odtud rozsávali po celém světě.

III.

Učení církve

25. Ukázal jsem v náležitém světle bludy bezbožných bolševiků a jejich klamně a násilnické zásady. Je tedy na místě, abych proti nim krátce vyložil správný význam společnosti. Jaký je, o tom nás poučují, jak dobře víte, rozum a Boží zjevení prostřednictvím církve, učitelky národů.

– o Bohu

26. Zpočátku je třeba upozornit, že Bůh je jediná a nejvyšší bytost všechno převyšující. Je všemohoucí Stvořitel všeho stvoření a taktéž i nejmoudřejší a nejspravedlivější soudce všech lidí. Toto nejvyšší bytí, tedy Bůh, naprosto odmítá domyšlivé a lživé nepravdy komunistů. A opravdu, Bůh skutečně je. Ne proto, že lidé v něho věří. Věří v něho a vzývají ho, protože skutečně je. Všichni, kdo nezakrývají zrak své mysli před světlem pravdy, v něho věří a vzývají ho.

– o člověku a rodině

27. Co katolická víra a úvahy našeho rozumu říkají o člověku, to jsem vyložil v okr. 1, o křesťanské výchově mládeže (Divini illius magistri, 1929), kde jsem vysvětlil hlavní zásady

této nauky. Člověk má totiž duchovou a nesmrtelnou duši. A je tedy osoba, kterou Stvořitel obdařil přímo obdivuhodnými dary tělesnými i duševními. Proto podle mínění starověkých spisovatelů může se nazývat "mikrosvět", který daleko předčí a převyšuje nesmírný bezduchý svět. Jeho posledním cílem je pouze Bůh, nejenom v tomto smrtelném, ale i ve věčném životě. A když člověk byl povýšen posvěcující milostí k důstojnosti božího dítěte, připojuje se v tajemném těle Kristově k Božímu království. Důsledkem toho je, že Boží moc mu udělila mnohé a různé dary: právo na život a na nedotknutelnost jeho osoby, právo nabývat to, co potřebuje, pak právo usilovat svým jednáním a rozumem o dosažení posledního cíle, který mu stanovil Bůh; a konečně právo sdružovat se a právo mít majetek a užívat ho.

28. Kromě toho z Božího řádu vyplývá i právo uzavřít manželství a přirozeným způsobem je užívat; právě tak i ustanovení rodinného soužití a jeho zvláštní úkoly nepocházejí z rozhodnutí lidí a z hospodářských příčin, ale přímo od svrchovaného Stvořitele. To všechno jsem již obšírně a s dostatečným vysvětlením vyložil v okr. L o bezúhonném manželství (Casti connubii, 1930) a ve výše uvedeném okr. I. o křesťanské výchově mládeže.

– o společnosti

29. Bůh taktéž určil, aby člověk žil ve společnosti a přizpůsoboval se jí, což zajisté přímo jeho přirozenost vyžaduje. Společnost je totiž podle Božího záměru přirozeným prostředkem, kterého člověk kdykoliv může a má použít, aby dosáhl cíle, který je mu určen. Vždyť společnost tu je pro člověka, nikoliv člověk pro společnost. Ale to nemůžeme chápat tak, jak to ve své individualistické nauce tvrdí tzv. liberálové, kteří schvalují, aby společnost sloužila neomezeným zájmům jednotlivých lidí. Spíš to máme chápat tak, že všichni mohou dosáhnout vzájemnou, svornou příčinností skutečný prospěch na této zemi, jestliže se sloučí do spořádané společnosti. Ve společnosti se rozvíjejí a dozrávají vrozené duševní schopnosti pro život osobní i pro život ve společnosti a přinášejí mnohem víc než jenom dočasný a částečný užitek. Tím ve společnosti svědčí o boží dokonalosti. Pouze v osobním životě by to nebylo možné. Proto i člověk se má snažit uznat tento obraz Boží dokonalosti, a když ho pochopí; má se odvděčit Stvořiteli tím, že ho bude chválit a uctívat. Vždyť přece pouze jednotliví lidé, nikoliv jakákoliv společnost, mohou svobodně myslet a rozhodovat se v mezích mravních pravidel.

30. Tak jako člověk nemůže neuznat své povinnosti, které podle božího příkazu má vůči společnosti – a představitelé státu mají právo donutit ho, aby je plnil, jestliže neprávem to odmítá –, tak ani společnost nemůže ho zbavit práv, o těch nejdůležitějších již jsem se zmínil, která mu Stvořitel dal, a ani svévolně nemůže mu znemožnit, aby je uplatňoval. Ze závěrů mých úvah vyplývá a s nimi se shoduje, že člověk má používat ke svému užitku všechno, co mu tato země poskytuje, aby to jeho prostřednictvím sloužilo Stvořiteli. A k tomu je vhodné uvést, co Apoštol národů napsal Korintským o tom, jak se má dbát o spásu: "Všechno je vaše, vy však jste Kristovi a Kristus je Boží" (1 Kor 3,22-23).

31. Zatím co výroky komunistů zlehčují osobnost člověka tak, že narušují vztahy občanů ke společnosti, lidský rozum a Boží zjevení ji vysoce oceňují. Lev XIII. v okr. I. Rerum novarum (1891) stanovil účinná pravidla pro hospodářství a společnost i pro dělnickou otázku. Ve svém okr. I. o obnově křesťanského společenského řádu (Quadragesimo anno, 1931) přizpůsobil jsem tato pravidla podmínkám a potřebám naší doby. Důsledně jsem dále rozvíjel pradávno učení církve o vlastní povaze soukromého majetku, o tom, co přísluší jednotlivým lidem, co společnosti. Jasně a přesně jsem stanovil práva a důstojnost lidské

práce, vzájemné pomoci a podpory mezi podnikateli a zaměstnanci, a pak to, že mzda má být podle přísné spravedlnosti dostatečná pro životní potřeby dělníků a jejich rodin.

32. Kromě toho jsem potvrdil, že společnost se může zachránit neporušená z hrozné zkázy, do níž ji ženou názory liberalismu, v nichž je umlčen spravedlivý mravní řád, jedině v tom případě, že zásady společenské křesťanské spravedlnosti naplní a proniknou hospodářské a státní zřízení, což nepochybně nemůže dokázat ani třídní boj, ani strašné zločiny, ani bezuzdné a násilné zneužívání státní moci. Upozorňoval jsem, že o opravdový prospěch lidí má se starat odpovědný svaz společenstev, který by uznával a seskupoval všechny stupně výkonné moci ve státu. Právě tak je nutné, aby všechna odborová sdružení se propojila a sjednotila, aby se tak mohla snažit o společný prospěch celého státu. Právě tak i stát má dostatečně podporovat jednomyslnou shodu všech občanů.

33. Aby bylo možno dospět vzájemnou spoluprací k takovému pokojnému uspořádání, katolické učení stanoví, že všichni státníci mají mít takovou vážnost a moc, jaké jsou nutné k tomu, aby práva Boží i lidská se bedlivě a prozíravě dodržovala, jak to zdůrazňuje Písmo svaté a církevní otcové. Proto je třeba upozornit, že krutě se mýlí, kdo lehkomyšlně tvrdí, že všichni občané bez rozdílu mají ve společnosti táž práva, a že výkonná moc není v ní zákonem stanovena. Zde stačí připomenout okr. I. Lva XIII., o němž jsem se výše zmínil, a pak zejména jeho okr. I., které se zabývají svrchovanou mocí státu (*Diuturnum illud*, 1881), nebo křesťanským státním zřízením (*Immortale Dei*, 1885). Katolíci v nich určitě mohou najít znamenitý výklad zdůvodněný rozumem i vírou, čím se mají řídit, aby se mohli uchránit před klamnými a nebezpečnými názory komunistů. Kohokoliv zbavovat jeho práv a tak občany zotročovat, popírat, že stát a jeho moc mají prvotní a nadpozemský původ v moci Boží, připustit, aby veřejná moc zcela hanebně přisluhovala zločinům, k nimž dochází při hromadném spiknutí, to všechno rozhodně odporuje přirozeným mravním zásadám a vůli Stvořitele. Každý občan a každé společenské zřízení mají svůj původ ve vůli Boží. Podle ní mají upravit své vzájemné vztahy. Proto ani občan, ani společnost nemohou se zbavit těchto povinností, které je navzájem zavazují, a ani nemohou popírat nebo zlehčovat práva někoho jiného. Tyto základní vztahy mezi společností a jejími členy stanovil a upravil přímo Bůh. Proto je nesporné, že komunisté se opovažují jednat zcela nespravedlivě a protiprávně, jestliže zpupně si troufají nahrazovat Boží zákon, o který se opírají zásady pravdy a lásky, nevraživými svévolnými názory a záměry politické strany.

– její moudrost a užitečnost

34. Katolická církev uvádí tyto zásady svého zcela zřejmého učení pouze proto, že se snaží uskutečnit onu blahou zvěst, kterou andělé prozpěvovali nad betlémskou stájí, když zvěstovali slávu Bohu a pokoj lidem (Lk 2,14), a že chce připravit, ovšem jenom lidem dobré vůle, tolik opravdového pokoje a štěstí, kolik mohou mít již v tomto pozemském životě, aby dosáhli věčné blaženosti. Toto učení se neshoduje ani se scestnými bludy, ani s nerozvážným jednáním politických stran, které ty bludy přejímají, a ani s tím, oč usilují, co zamýšlejí a co sledují. Zastává se správné rovnováhy mezi pravdou a spravedlností. Jednak ji odůvodňuje, jednak ji provádí a prosazuje. Uskutečňuje to tak, že uvádí do souladu a řádu vzájemná práva a povinnosti. Na příklad moc se svobodou, co náleží státu s tím, co náleží občanům. A dokonce i osobnost podřízeného občana; ba i jeho povinnost poslouchat nadřízené s povinnostmi těch, kteří moc vykonávají jako zástupci Boha. A také náležitou lásku k sobě, ke své rodině a vlasti s láskou k ostatním rodinám a národům, která pramení z lásky k Bohu jako k Otci, od něhož všechno pochází a k němuž všechno má směřovat jako k poslednímu cíli. Toto učení neodděluje oprávněnou péči o vezdejší věci od usilovné starostlivosti o věčnou

blaženost. Podřizuje sice pozemský prospěch tomu, co prospívá věčnosti podle slov Mistra: "Hleďte především jeho království a spravedlnost, a všechno ostatní vám bude přidáno" (Mt 6,33). Vůbec mu však nejde o to, aby opomíjelo lidské záležitosti a aby bránilo vezdejšímu pokroku a dočasnému prospěchu. Ale naopak to všechno podporuje i prosazuje spravedlivě a tak účinně, jak jen je možné. Ačkoliv církev v hospodářské a společenské oblasti nikdy nějak určitě, odborně nezakročila ani nic neupravila, což jí nepřísluší, přece však stanovila základní směrnice a pravidla, která sice mohou mít pokaždé jiný výsledek vzhledem k různým podmínkám v určité době, na určitém místě a mezi určitými lidmi. Přesto však ukazují bezpečnou cestu, po níž společnost může vykročit k ušlechtilější a šťastnější době.

35. Všichni, kdo toto učení skutečně znají, přiznávají, že je moudré a prospěšné. Po právu i po zásluze vynikající zkušení státníci potvrdili, že nemohli připadnout na nic moudřejšího, když posuzovali různé hospodářské vědy, než na zásady učení, které je vyloženo v okr. I. Rerum novarum a Quadragesimo anno. A také v zemích, kde nežijí ani katolíci, ani jiní křesťané, mnozí uznávají, že učení církve o společnosti má pro ni velký význam. Tak před necelým měsícem jeden vynikající učenec v oboru politických věd, není křesťan, pocházející z Dálného východu neváhal potvrdit, že církev svým učením o míru a přátelském soužití mimořádně přispěla k tomu, aby mezi národy se upevnil a posílil těžce dosažitelný mír. Dovídám se také ze spolehlivých zpráv, které se sbíhají odevšad v tomto takřka středisku katolického světa, že i komunisté, kteří se seznámili se společenským učením církve, přiznávají, pokud ještě zcela nepropadli zvráceným mravům, že daleko předčí názory jejich učitelů a vůdců. Jenom ti, kdo jsou zaslepeni svou zaujatostí a řevnivostí, zavírají oči před světlem pravdy a zatvrzele proti ní bojují.

– jak církev podle něho jednala

36. Zapřísáhlí nepřátelé církve sice uznávají, že její pokyny vynikají moudrostí, ale přesto ji podezřívají, že nejednala podle toho, co stanovila. Proto se vydávají po jiných cestách k jiným názorům. Celé dějiny křesťanství dokazují, že toto obvinění je nepravdivé a nespravedlivé. Krátce se zmíním o jednom význačném případě, který se toho týká. Zvěstovatelé evangelia byli první, kdo hlásali opravdové přátelské soužití všech lidí jakéhokoliv původu a stavu, tak pevné a dokonalé, jaké dříve bylo zcela neznámé. To bezpochyby co nejučinněji přispělo k tomu, že otroctví bylo odstraněno; nikoliv krvavým povstáním, nýbrž vnitřní silou tohoto učení, které vznešenou římskou ženu přimělo k tomu, aby svou otrokyni pokládala za svou sestru.

Práci povznesla na úroveň opravdu důstojnou člověka tatáž křesťanská věrouka, která nás učí uctívat Syna Božího a zároveň i syna tesaře, jenž taktéž byl tesařem (Mt 13,55; Mk 6,13) a člověkem se stal z lásky k lidem. To se stalo v době, kdy prací se opovrhovalo tak, že dokonce i M. T. Cicero, zajisté moudrý a sdostatek spravedlivý, neostýchal se napsat podle mínění své doby to, za co by se dnes jistě styděl odborník ve společenské vědě: "Všichni dělníci vykonávají sprostou práci; v dílně přece nemůže být nic ušlechtilého" (De officiis, I.I, c. 42).

37. Církev se opírala o své zásady a tak vrátila společnosti postavení, které jí patří. Vždyť láska k bližnímu vykonala z podnětu své mravní síly zcela obdivuhodné věci. Z ní vznikla i velmi vlivná sdružení řemeslníků (cechy), kterými stoupenci liberalismu v minulém století pohrdali jako s výmysly středověku. Dnes však budí obdiv a v mnoha zemích po četných pokusech se obnovují. A když jiní se církvi vzpírali, a tak jí bránili v její prospěšné činnosti a překáželi jejímu vlivu, církev dosud nepřestala napomínat ty, kteří se takto mýlí. Snad postačí

si připomenout a uvážit, jak pevně a vytrvale Lev XIII. se zastával práv dělníků sdružovat se, když liberálové nabývali vliv v zámožnějších státech a snažili se tato práva jim odejmout. Ale vliv křesťanského učení i nyní je větší, než mnozí se domnívají. Vždyť myšlenky ovládají běh událostí, ačkoliv všichni to nemohou snadno pochopit a posoudit.

38. Nepochybně lze tvrdit, že církev právě tak jako její původce Ježíš v celém svém životě dobře činí. Ani bludy socialistů ani bludy komunistů nešířily by se vždy a všude, kdyby ti, kdo vládou národům, nebyli by se vzpírali učení a mateřským napomenutím církve. Jelikož však si oblíbili zásady a pravidla liberalismu a tzv. zesvětštění, rozhodli se uspořádat politické zřízení podle těchto mylných názorů. Uspořádali je tak, že uviděli, jak postupně se rozplývají jejich úmysly a záměry, ačkoliv na prvý pohled se jim zdálo, že vytvořili něco velkolepého. Vždyť přece nutně musí se zřítit všechno, co nespočívá na onom jediném základním kameni, jímž je Kristus.

IV.

Co nám dnes pomůže

– pomoc je nutná

39. Takové je tedy učení církve. Jedině ono může vnést opravdové světlo jak do záležitostí společnosti, tak i do všeho ostatního, a osvobodit nás od komunistického způsobu myšlení. Ale je naprosto nutné běžně je provádět podle napomenutí apoštola Jakuba: "Podle slova také jednejte, nejenom je poslouvejte, to byste klamali sami sebe" (Jk 1,22). Proto teď je nejnnutnější snažit se ze všech sil použít vhodné prostředky, které by účinně pomohly vzepřít se hrozivému rozvratu. Pevně doufám, že vašeň, s níž synové tmy ve dne v noci se usilovně snaží rozšiřovat své bezbožné nepravdy materialismu, nabídne syny světla k téže, ba ještě větší horlivosti zasazovat se o čest Boží.

40. Co tedy dělat, jaké prostředky použít, abychom obhájili Krista a křesťanský způsob života před tímto nebezpečným nepřitelem? Jak otec s dětmi ve své rodině, tak já toužím projednat s vámi, v důvěře k vám, některé naléhavé záležitosti. Při tom poukážu na povinnosti, které dnes vyžadují od synů církve velké odhodlání. Toužím po tom, aby má otcovská napomenutí došla i k těm, kteří opustili svůj otcovský dům.

– obnovit křesťanský život

41. Jako ve všech bouřlivých dobách církve, tak i nyní je základní a prvou pomocí upřímná obnova soukromého i veřejného života podle zásad evangelia. Měli by ji provést všichni, pro něž je ctí patřit k ovčinci Krista, aby se stali soli země ochraňující celou společnost od mravní zkázy.

42. Jsem tedy hluboce vděčný Otcí světel, od něhož pochází "každý dobrý dar a každé dobré obdarování" (Jk 1,17), za to, že s velkou útechou všude vidím potěšitelné znamení této duchovní obnovy vznikající nejenom prostřednictvím znamenitých mužů a žen, kteří v posledních letech dosáhli vynikající svatosti, ale i prostřednictvím ostatních, kterých stále přibývá, kteří ušlechtilě postupují k témuž skvělému cíli. Jsem mu však vděčný i za to, že pravá zbožnost opět vzkvétá a naplňuje celý život lidí ze všech vrstev, i z těch nejvzdělanějších, o čemž jsem se zmínil v apoštolském listě In multis solaciis z 28. října minulého roku při příležitosti obnovy Papežské akademie věd.

43. Musím však potvrdit, že ještě mnoho námahy je třeba věnovat tomuto způsobu duchovní obnovy. I ve zcela katolických zemích je příliš mnoho těch, kteří sice věrně plní nejnужnější povinnosti náboženství, k němuž se s chlubou hlásí, ale nedbají o to, aby je důkladněji poznávali. Ani se nenamáhají hluboce a upřímně se o něm přesvědčit. Tím méně dělají něco pro to, aby vnějšmu náboženskému jednání odpovídalo vnitřní světlo spravedlivého a čistého svědomí. Právě toho svědomí, které všechny povinnosti zvažuje a plní z hlediska Božího. Víme přece, jak velice tuto naši povrchnost a pokrytectví odsuzuje náš Spasitel. Podle jeho příkazu všichni mají uctívat Otce "v Duchu a v pravdě" (J 4,23). Kdo nepřizpůsobil svůj život příkazům víry, kterou schvaluje, ještě dlouho nebude moci pokládat se za záchráněného, jestliže bouře zuří a doléhá na nás s takovým náporem. Takového člověka strhne hrozivá zátopa zla právě proto, že sám si tuto zkázu připravil. Bude se nazývat křesťanem jenom na posměch druhým.

44. A tu si přeji upozornit výslovně na dva příkazy našeho Pána, které nejvíce odpovídají dnešním poměrům: odpoutat totiž své touhy od vnějších věcí a uposlechnout příkazu lásky: "Blaze chudým v duchu" (Mt 5,3). To byla první slova, která Ježíš řekl, když mluvil k učedníkům na hoře. Toto základní naučení je nutné především v naší době, kdy materialismus tak vášnivě prahne po vezdejším prospěchu a potěšení. Všichni křesťané, ať bohatí či chudobní, stále mají upřeně hledět k věčnosti a připomínat si, že "zde nemáme trvalý domov, ale vyhlížíme město, které přijde" (Žd 13,14). Bohatí nemají hledat štěstí ve svém bohatství, ani nemají se snažit získat ho víc jakýmkoliv způsobem. Mají vědět, že jsou pouze jeho správci a že se musí z něho Bohu zodpovídat. Mají je užívat jako účinný prostředek, který jim dal Bůh, a mají s ním vykonávat dobré skutky. Nemají opomíjet rozdělovat chudým, co jim přebývá, jak to příkazuje evangelium ("Rozdějte chudým, co je v mísách." Lk 11,41). Kdyby to tak nedělali, skutečně se splní na nich a na jejich bohatství to, co říká apoštol Jakub: "A nyní, vy boháčci, plačte a naříkejte nad pohromami, které na vás přicházejí. Vaše bohatství shnilo, vaše šatstvo je moly rozežrána, vaše zlato a stříbro zrezavělo, a ten rez bude svědčit proti vám a stráví vaše tělo jako oheň. Nashromáždili jste si poklady – pro konec dnů" (Jk 5,1-3).

45. Ovšem i chudí, kteří se snaží opatřit si podle příkazů spravedlnosti a lásky nezbytné potřeby a zlepšit si svou životní úroveň, také mají zůstat "chudí v duchu". Více se mají shánět po prostředcích k životu věčnému než po vezdejším potěšení. A kromě toho ať dobře si pamatují, že lidé nikdy nedosáhnou toho, aby z tohoto pozemského světa zmizely útrapy a strasti postihující také ty, kdo podle vnějšku se zdají být zámožnější. Všichni mají být trpěliví. Křesťanská je ta trpělivost, která udržuje ducha v bdělosti a v důvěře k Božímu příslibu věčné blaženosti. Opět si vypůjčuji výrok apoštola Jakuba: "Buďte tedy trpěliví, bratři, až do příchodu Pána. Pohleďte, jak rolník čeká trpělivě na drahocennou úrodu země, dokud se nedočká podzimního a jarního deště. I vy tedy trpělivě čekejte, posilněte svá srdce, vždyť příchod Páně je blízko" (Jk 5,7-8). Jenom tak se splní útěchyplný příslib Ježíše Krista: "Blaze vám, chudí." Tyto přísliby nedávají planou útěchu jako sliby komunistů. To jsou slova života věčného, která obsahují naprostou pravdu. A jak ji vyjevují nyní zde na zemi, tak ji vyjeví i později ve věčné blaženosti. Kolik chudých důvěřuje těmto slovům a očekává nebeské království, které je jejich dědictvím podle evangelia: "Blaze vám, chudí, neboť vaše je království Boží (Lk 6,20). Ti prožívají takové štěstí, jakého nikdy nemohou dosáhnout boháčci znavení svým bohatstvím a stále podněcování chřtivostí ještě je zvětšovat.

46. Ještě důležitější však je, že přikázání lásky pomáhá odstranit všechno špatné, o něž tu jde. Tím výslovně směřuje k tomu, aby záměr (evangelia) se plnil. Mám při tom na mysli onu lásku "trpělivou a laskavou" (1 Kor 13,14), která se ničím nevychloubá, všechnu svou péči

provádí tak, aby své bližní neponižovala: Myslím tím tu lásku, která od počátku křesťanství získává Kristu nejchudší ze všech chudých, ty, kteří upadli do otroctví. Proto jsem velice vděčný těm, kdo se věnují dobročinnosti, a tak prokazují tělesná i duchovní milosrdenství ať už ve sdruženích vincenciánských (založil je r. 1633 Vincenc z Pauly na pomoc chudým a nemocným) nebo v jiných novějších zařízeních poskytujících pomoc ve všech potřebách. Čím více dělníci a chudí zakusí přímo na sobě, jak jim prospívá horlivá láska, jejímž zdrojem je Ježíš Kristus, tím více se zbaví svých předsudků, že církev se přestala zabývat tím, co jí náleží, a straní těm, kteří vykořisťují jejich práci.

47. Když však uvážím, že nespočetné množství chudých, je postiženo nejtěžší bídou z různých příčin na nich nezávislých, a když vidím, kolik lidí zcela nezřízeně jednak žije rozmařile, jednak vydává ohromné množství peněz na naprosté zbytečnosti, pak nemohu jinak, než s bolestí přiznat, že ti všichni ani dost nedbají o spravedlnost, ani zcela nechápou, že přikázání lásky vyžaduje každodenně podle něho jednat.

Proto si přeji, aby toto Boží přikázání stále více se vysvětlovalo, jak slovem tak písmem, jako význačné poznávací znamení, které Ježíš Kristus dal proto, aby ním se rozlišovali jeho věrní učedníci od všech ostatních. Právě toto přikázání nás učí vidět ve všech usouzených lidech přímo Vykupitele, který nám přikazuje oblíbit si všechny lidi jako své bratry s takovou láskou, jakou nám věnuje náš Spasitel, a vynaložit na tuto lásku všechno, co máme, i svůj život, bude-li to nutné. A všichni ať často uvažují o tom, že poslední den nejvyšší soudece vynese rozsudek, který bude plný útěchy i hrůzy: "pojd'te, požehnaní mého Otce,... neboť jsem hladověl a dali jste mi jíst, žíznul jsem a dali jste mi pít... Amen, amen, pravím vám, cokoli jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili" (Mt 25,34-40). Těm na druhé straně řekne: "Jděte ode mne, prokletí, do věčného ohně... Hladověl jsem a nedali jste mi jíst, žíznul jsem a nedali jste mi pít... Amen, amen, pravím vám, cokoli jste neučinili jednomu z těchto nepatrných, ani mně jste neučinili" (Mt 25,41-45).

48. Abychom tedy bezpečně si zajistili život věčný a účinně pečovali o chudé, musíme naprosto nutně se vrátit ke skromnějšímu životu, zřeknout se rozmařilostí, které tak často se nám nabízejí se všemi svými špatnostmi. A konečně z lásky k bližním musíme zapomenout sami na sebe. Boží moc, která je tak silná, že nás může obnovit, je obsažena v tomto "novém přikázání křesťanské lásky (J 13,34). Jestliže je budeme zachovávat věrně, dá naším duším vnitřní mír, který tento svět nemá, a účinně nám pomůže od všeho zlého, co nás trýzní.

49. Ale takovou láskou nemůže se chlubit, kdo se neopírá o zásady spravedlnosti, jak to říká Apoštol: "... kdo miluje druhého, naplnil zákon." Apoštol to vysvětluje a vykládá takto: "Vždyť přikázání nezczizolžíš, nezabiješ, nepokradeš, nepožádáš"... a kterákoliv jiná jsou shrnuta v těchto slovech: "milovat budeš bližního svého jako sebe samého" (Ř 13,8-9). Jestliže tedy podle Apoštola všechny povinnosti, i ty, které nám přikazují státní zákony, např. nikoho nezabíjet a nesmilnit, lze uvést na jediné přikázání lásky, pak láska, která odpírá dělníkovi náležitou mzdu, není láska, nýbrž jenom plané slovo a podvržená podoba lásky. Opravdu není správné, aby dělník dostal jako almužnu to, co mu patří podle spravedlnosti. A nikdo se nesmí pokoušet zprostit se toho, co ukládá spravedlnost, a místo toho dávat nepatrné dárky z milosrdenství. Láska i spravedlnost stanoví povinnosti, které často ukládají totéž, ačkoliv z různých důvodů. Ale dělníci, tak jak si to zaslужují, se dožadují podle práva a slušnosti – a vede je k tomu jejich jakýsi bystrý vnitřní smysl –, aby tyto povinnosti spravedlností a lásky, které vůči nim někdo má, se rozlišovaly.

50. Proto důrazně naléhám na vás, zaměstnavatele a podnikatele, pokud jste křesťané: vaše vlastnictví je často tak obtížné břemeno, jelikož v mnoha případech jste je získali jako dědictví po nespravedlivém hospodářském řádu, který přinesl zkázu tolika pokolením; uvědomte si povinnosti, za něž musíte nést odpovědnost. Je sice politováníhodné, ale přesto to tak je, že někteří katolíci svým jednáním značně přispěli k tomu, že dělníci ztratili důvěru v náboženství Ježíše Krista. Nechtěli totiž pochopit ani ve svém svědomí, ani ve svém vědomí, že podle přikázání křesťanské lásky musí se uznat určitá práva, která dělníkům náleží a která jim mají být přiznána, jak to otevřeně a jasně prohlásila církev. A jak posoudit jednání těch, kteří kdesi si vynutili, že v kostelích, kde měli patronátní právo, se nečetl okr. I. Quadragesimo anno? (Patronátní práva církev zpravidla přiznávala jaksí z vděčnosti těm, kdo značně nebo zcela hradili náklady na vybudování a udržování např. kostelů; spočívala mj. v tom, že správce těchto objektů (faráře) měla církev ustanovit podle návrhu patrona; tím mohla být příp. i obec). Co si myslet o katolících, majitelích podniků, kteří dodnes se staví proti tomu, aby postavení dělníků bylo upraveno tak, jak právě jsem doporučil? Není nutné litovat, že právo na majetek, církví potvrzené, bylo zneužito tak, že dělníci byli šizeni o svou mzdu a o svá sociální práva?

51. Ale kromě spravedlnosti, která se nazývá směnná (lépe vzájemná, tj. mezi lidmi navzájem), má se zachovávat i spravedlnost sociální (tj. společná, mezi všemi občany a státem) vyžadující právě povinnosti, kterým se nemohou vyhnout ani dělníci, ani zaměstnavatelé. Společná spravedlnost má vyžadovat po jednotlivých občanech to, co je nutné pro společný prospěch. Tak jako žádné celkové opatření nemůže zajistit celistvost celého živého ústrojí, jestliže jeho jednotlivé části nedostanou všechno, co musí mít, aby v tomto ústrojí plnily, co plnit mají, tak i ústava a vláda společnosti nemohou zajistit prospěch celé společnosti, jestliže její jednotliví členové, jímž náleží důstojnost lidské osoby, nedostanou všechno, co potřebují, aby plnili úkol, který ve společnosti mají. Tak jako je věcí společné spravedlnosti, aby usilovné hospodářské podnikání přinášelo hojné plody, které dozrávají v uspořádaných poměrech a svědčí o způsobilosti i pevném postavení státu, tak i dobrý zdravotní stav člověka se poznává podle toho, že žije bez potíží a prospívá.

52. Ale společná spravedlnost náležitě se nesplní, jestliže dělníci nebudou moci zajistit z přiměřené mzdy dostatečné živobytí sobě a svým rodinám; jestliže se jim neumožní získat nějaký skromný majetek, aby se tak uchránili před všeobecnou pohromou bídy, která je stále větší; a jestliže ani se neprovedou vhodná, pro ně prospěšná opatření, aby mohli být zajištěni veřejným nebo soukromým pojištěním pro případ stáří, bezmocnosti nebo nezaměstnanosti. Vzhledem k tomu je vhodné opakovat, co jsem řekl v okr. I. Quadragesimo anno: "Teprve tehdy budou hospodářství a společnost stát na pevném základě a splní svůj účel, jestliže všichni a každý zvlášť budou mít dostatek všeho, co lze získat ze zásob přírodního bohatství, co lze vyrobit a co hospodářství může poskytovat společnosti. Těchto prostředků musí být tolik, aby se uspokojily potřeby a ušlechtilé zájmy a aby lidé mohli žít šťastněji, což ctnosti nejenom neškodí, ale velice jí prospívá, pokud ovšem se jedná rozumně."

53. Stále častěji se stává, že nikdo sám o sobě nemůže dávat spravedlivou mzdu, jestliže se na tom neshodnou všichni zaměstnavatelé ve svých sdruženích. Zřizují si je, aby se vyhnuli soutěži o ceny zboží, která velmi škodí právům dělníků. Proto podnikatelé a zaměstnavatelé by měli zakládat a podporovat taková potřebná sdružení, která by jim umožňovala řádně plnit povinnosti, vyplývající ze spravedlnosti. Ale i dělníci mají mít na zřeteli povinnosti lásky a spravedlnosti a mají uznat, že tak nepochybně bude lépe postaráno o to, co je pro ně užitečné.

54. Kdo se zabývájí celou soustavou hospodářství, mohou vědět – jak jsem uvedl v okr. 1: *Quadragesimo anno* –, že vzájemné působení spravedlnosti a lásky nemůže ovlivnit poměry v hospodářství a společnosti, jestliže sjednocená sdružení, tzv. odborová nebo všeodborová, nevytvoří na pevném základě společenstva, dříve se jim říkalo stavovská, odpovídající místním podmínkám a potřebám dané doby.

– studovat a šířit učení církve o společnosti

55. Aby takto spravedlnost a láska působily ve společnosti stále účinněji, je nezbytně nutné co nejvíc podporovat studium těchto otázek podle předvídatého poučení církve. Její pokyny a napomenutí je nutné rozšiřovat co nejdál pod záštitou moci, kterou Bůh svěřil církvi. Jestliže katolíci nejednali v hospodářství a ve společnosti pokaždé dost chvalitebně, pak často to bylo proto, že nepromysleli dostatečně, čemu papežové učili. Právě proto je nutné, aby všichni, ať jejich postavení ve společnosti a jejich vzdělání je jakékoliv, stále důkladněji se vzdělávali ve společenské nauce, a aby učení církve stále více se rozšiřovalo mezi dělníky. Učení katolické církve ať plně osvítí jejich myšlení a vůli, ať je vede k tomu, aby podle jeho pravidel svědomitě a horlivě plnili své povinnosti ve společnosti. Tak totiž všichni budou se snažit čelit rozporům a nedůslednostem vyskytujícím se v jednání křesťanů. Nejednou jsem si na ně ztěžoval; způsobují, že mnozí zdánlivě plní své náboženské povinnosti, ale ve své práci, v zaměstnání, v úřadě či v obchodě nebo ve své veřejném působení mají jakési dvojí svědomí a žijí bohužel tak, že se to nesrovnává s jasnými příkazy spravedlnosti a křesťanské lásky. Tak zajisté vážně pohoršují ty, kteří jsou nerozhodní, a zlomyslným poskytují důvod k tomu, aby církví přímo opovrhovali.

56. Obnově křesťanských mravů může velmi dobře napomáhat rozšiřování katolického tisku, který přispívá k tomu, že za prvé lidé nesečtělí každodenně se seznámí rozmanitým a přístupným způsobem s učením církve o společnosti, za druhé že přesně, správně a obšírně odhalí, co podnikají nepřátelé a že zároveň ukáže, jak se proti tomu bránit, a konečně že vhodně radí, jak předcházet komunistickým lstím a klamům, které navnadí dost lidí upřímně věřících.

– zajistit se proti nástrahám komunismu

57. Mám za to, že je nutné opět upozornit na to, co jsem již dost zdůraznil ve své promluvě 12. května loňského roku. Komunismus již zpočátku se ukázal tak, jaký skutečně byl, v celé své zločinnosti. Když však časem zjistil, že lidi odpuzuje, změnil způsob svého boje a snažil se přilákat mnoho lidí a oklamat je jinak, a to tak, že za názory, které samy o sobě jsou dobré a přitažlivé, skrýval to, oč mu vlastně šlo.

Na příklad: když představitelé komunismu zjistili, že všichni usilovně si přejí mír, tak předstírají, že jedině oni podporují společná hnutí za upevnění míru mezi všemi národy. Ale naproti tomu zároveň jednak popouzejí davy, aby násilně svrhly státní zřízení, při čemž dochází ke krutému krveprolití, jednak jak jen mohou shromažďují zbraně, když se přesvědčili, že mír nemá nic, čím by se ubránil. Také zakládají spolky nebo vydávají časopisy pod matoucími názvy nijak nepřipomínajícími komunismus. Jde jim pouze o to, aby jejich prostřednictvím vnášeli své bludy tam, kam by vůbec nemohly proniknout, kdyby to dělali jinak. Dokonce se snaží úskočně a mermomocí vplížit i do katolických náboženských družin. Někde také dochází k tomu, že navrhují katolíkům, aniž by vůbec upustili od svých zásad, aby s nimi spolupracovali, někdy v zařízeních vzdělávacích, jindy v pomoci charitativní a v mnohém dalším. K tomu účelu mnohdy přicházejí s návrhy, které se zcela shodují s

křesťanským smýšlením a s křesťanským učením. Jinde jdou ve své přetvářce ještě dál a často lidem namlouvají, že v zemích, kde křesťanská víra nebo vzdělanost hluboce se zakořenily, komunismus bude nesporně daleko mírnější vůči svobodnému jednání nebo vůči úctě k Bohu či vůči tomu, co každý považuje za lepší podle svého náboženství. Mnozí dokonce vyvozují z nepatrných změn, které nedávno nastaly v bolševickém zákonodárství, že komunismu záleží na tom, aby přece poněkud ustoupil od svého záměru svést rozhodný boj s Bohem.

58. Je třeba usilovně dbát o to, aby věřící byli ostražití vůči nástrahám. Jelikož komunismus je zevnitř zvrácený, opravdu mu nemůže pomáhat nikdo, kdo má v úmyslu uchránit před zkázou křesťanský a slušný způsob života. Kdyby však někdo tak pobloudil, že by mu pomáhal uchytit se v jeho zemi, pak on první by byl potrestán za svůj omyl. A čím starobylejší a proslulejší vzdělaností, zajisté že křesťanstvím vytvořenou, vyznamenává se stát, kam komunismus proniká, tím zhoubněji se tam rozlívá zloba bezbožníků.

– modlitba a pokání

59. Avšak, "nestřeží-li město Hospodin, nadarmo bdí strážný" (Ž 127,1). Proto vás, milí bratří, důrazně vybízím: každý ve své diecézi usilujte co nejpečlivěji o to, aby vytrvalá horlivost v modlitbách a kajicnosti se oživila a byla stále vřelejší.

Když totiž apoštolové jednou se dotazovali Ježíše, proč nemohli vyhnat zlého ducha z posedlého člověka, odpověděl jim: "Toho nelze vyhnat leč modlitbou a postem" (Mt 17,20). Proti zlům, které dnes trápí lidstvo, nelze si zjednat pomoc jinak, než že všichni modlitbou a pokáním budou zdatně a svědomitě takřka bojovat proti společnému nepříteli. Proto snažně naléhám na všechny, především na řeholníky obojího pohlaví, kteří se věnují rozjímání o božích pravdách, aby častou kajicností vyprosili od Boha mocnou pomoc v tak těžké době a aby se obrátili o přímluvu na neposkrvněnou Bohorodičku; tak jako kdysi rozdrtila hlavu odvěkého hada, tak vždycky je nejbezpečnější záštitou a nepřemožitelnou pomocnicí křesťanů.

V.

Pomoc církvi v jejím poslání ve společnosti

– kněží

60. Aby celý svět byl zachráněn tak, jak dosud jsem se snažil to vyložit, a aby ze svých neduhů se vyléčil, jak jsem to přesně vysvětlil, k tomu Ježíš Kristus vyvolil a ustanovil především kněze jako své spolupracovníky a pomocníky. Jim totiž ze zvláštní moci Boží je uloženo nést v každé době hořící pochodně víry před celým lidstvem a zároveň vzbuzovat v katolicích nadpřirozenou naději, s jejíž oporou církev zvítězila tolikrát, kolikrát zápasila o Kristovy zájmy: "A to vítězství, které přemohlo svět, je naše víra" (1 J 5,4). Mají následovat své biskupy a co nejrozhavněji a nejhorlivěji mají být oddáni Kristovu zástupci na zemi.

61. Výslovně jim připomínám, co prohlásil Lev XIII., když je vybízel, aby se věnovali dělníkům. Tuto výzvu беру za svou s tímto dodatkem: "Především jděte k dělníkům chudobným, a vůbec jděte k lidem nuzným." Tak to přikazuje učení Krista a jeho církve. Ti, kdo vyvolávají nepokoje, chtějí přece zlákat především ty, kdo žijí ve velké nouzi. Jejich bída je jim záminkou k tomu, aby v nich podněcovali vášnivou závist vůči bohatým a aby je popouzeli násilně se zmocnit všeho, co podle jejich mínění se jim odpírá. Jestliže kněz

nevychází vstříc dělníkům a chudým, aby je uchránil a zbavil jak předsudků, tak i mylných názorů, pak snadno upadnou do zvláště těch, kteří je chtějí získat pro komunismus.

62. Nepopírám, že od vydání okr. I. Rerum novarum a Quadragesimo anno až dodnes se vykonalo velmi mnoho, aby tento úkol byl splněn. Proto s otcovskou přízní sleduji rozvážnou péči biskupů a kněží, kteří za daných možností vhodně hledají a zkoušejí nové způsoby a prostředky, aby je přizpůsobili požadavkům nové doby. Přesto však je známo, že to, co dosud v tomto ohledu se udělalo, vůbec nedostačuje dnešním potřebám. Jestliže stát je v nebezpečí, pak se musí nechat stranou všechno, co není nezbytně nutné k zachování života nebo k obraně vlasti. Tak i v tomto případě, o němž mluvím, je nutné dát přednost obraně základů křesťanské víry a křesťanského způsobu života před vším, co jakkoliv je užitečné a pěkné. Proto kněží mají ve svých farnostech nejprve splnit, co je nutné pro péči o věřící a o jejich spásu, a potom se snažit s co nejlepším a největším úsilím jednak o to, aby prostí dělníci se vrátili ke Kristu a k církvi, jednak aby různá sdružení a spolky, které nejvíce pobloudily, se naplnily křesťanským duchem. Jestliže to splní všichni, kdo patří ke kněžskému stavu, tak ať nepochybují, že časem sklídí ze své horlivosti hojně očekávané úrody, která zajisté jim nahradí odměnu za to, že tak namáhavě se přičinili o úplnou obnovu duchovního života. Tak tomu skutečně je na příklad v Římě a v jiných městech s velkým počtem obyvatel, kde u nedávno postavených kostelů a v okrajových čtvrtích se rozrůstají farní shromáždění věřících a kde obdivuhodně se mění chování občanů, kteří se odvrátili od náboženství z toho jediného důvodu, že je vůbec neznali.

63. Přece však nejzávažnější vliv na zušlechtění křesťanského života většiny chudých a nuzných má příklad kněze vynikajícího řadou ctností, které jsem uvedl a k nimž jsem vybízel v okr. I. Ad catholici sacerdotii (O katolickém kněžství, 1936). Ale v tomto případě služebníci boží zejména mají vynikat sebekázní, skromností i zdrženlivostí tak, aby věřícím představovali podobu Krista, který věrohodně o sobě řekl: "Lišky mají doupata a ptáci hnízda, ale Syn člověka nemá, kde by hlavu složil" (Mt 8,20). Z každodenních zkušeností je známo, že skromnější kněží, kterým podle učení církve vůbec nejde o jejich prospěch, vždycky přinášejí křesťanům obdivuhodné dobrodiní, jak to dokazují příklady světců Vincence z Pauly, Jana M. Vianneye, Josefa B. Cottolenga, Jana Bosca a nesčetných jiných. Kdežto naopak kněží hrabiví všechno posuzují podle svého prospěchu. Nedopouštějí se sice takové bezbožnosti jako Jidáš, zrádce Krista, přesto však jsou jako "marně dunící kov a do prázdna znějící zvon" (1 Kor 13,1). Často jim schází mnoho k tomu, aby věřícím přibližovali milost Boží; spíše je od ní vzdalují. Jestliže řeholní i diecézní kněží mají povinnost spravovat majetek, tak ať si pamatují, že nejenom mají dodržovat co nejsvědomitěji přikázání lásky a spravedlnosti, ale také obzvláště se snažit být skutečně otci chudých.

– Katolická akce

64. Teď otcovsky oslovuji i své drahé syny laiky působící v Katolické akci, které si tolik a s láskou vážím. Prohlásil jsem ji při jiné příležitosti za "zvláštní pomoc poskytnutou boží prozřetelností" pro tak těžké doby. Jestliže Katolická akce dokonce se snaží, aby Ježíš Kristus blahodárně řídil jak jednotlivé lidi, tak i společenství rodinná a společnosti veřejné, pak má provádět i tzv. společenský apoštolát. Proto je nutné, aby vytrvale se snažila co nejpečlivěji vzdělávat své členy a připravovat je k tomu, aby se zasazovali o zájmy Boží. Pro taková nebo jiná sdružení, dnes tak velice důležitá a naprosto nutná, která musí předcházet jako nezbytný základ každé činnosti, budou velmi prospěšné především vzdělávací kroužky, pak celotýdenní setkání zabývající se společenskými otázkami, pravidelné přednášky a také mnohé různé

příležitosti, které by měly ukázat, z jakého hlediska a jakým způsobem, mají se křesťansky řešit hospodářské záležitosti.

65. Je nepochybné, že členové Katolické akce, kteří prošli takovou vhodnou přípravou, budou nejvhodnější pro apoštolát ve svém pracovním prostředí i pro výpomoc kněžím v jejich poslání a že neúnavně budou se snažit dále šířit světlo pravdy i odstraňovat značné hmotné i duchovní obtíže doléhající na společnost, která mnohdy se staví odmítavě k horlivosti kněží, protože buď je vůči nim zatížena bezdůvodnými předsudky, nebo bohužel vůbec nedbá o náboženství. Proto v čele se zkušenými a rozvážnými kněžími budou s odvahou a nadšením společně pomáhat dělníkům v jejich náboženských potížích. Velmi mě záleží na tom, abychom měli co nejvhodnější prostředek, kterým by se ubránili mně tak milí dělníci před úskoky komunistů.

66. Členové Katolické akce kromě toho, že často ovlivňují sice pouze jednotlivé osoby, ale zato blahodárně, mají také slovem a písmem rozsáhle rozšiřovat učení obsažené ve veřejných projevech papežů, které přispívá k tomu, aby stát byl řízen křesťansky.

– pomocná sdružení

67. Kromě Katolické akce je mnoho obdobných sdružení, nazval jsem je pomocnými sdruženími. A právě ta vybízím, aby si zvolila nejzávažnější z těch úkolů, o nichž tu mluvím, na nichž dnes záleží co nejvíc.

– odborová sdružení

68. Mimoto mám na mysli také sdružení mužů i žen z téže společenské vrstvy. To jsou, kromě jiných, sdružení dělníků, zemědělců, stavebních dělníků, lékařů, zaměstnavatelů, učitelů. Sdružují se podle téhož vzdělání do odborových sdružení tak, jak jim to přirozeně vyhovuje. Myslím, že taková sdružení nejvíce pomáhají jednak k rovnováze v jednotlivých státech, kterou jsem měl na zřeteli, když jsem psal okr. I. Quadragesimo anno, jednak k tomu, aby království Kristovo vytrvale se šířilo ve všech oblastech vzdělanosti i práce.

69. Může se stát, že dojde ke změnám v hospodářství a ve společnosti a že ti, kdo řídí stát, budou se domnívat, že vzhledem k takovým změnám zvláštní zákony mají výše uvedená sdružení upravit a přímo je řídit. Členové Katolické akce mají vědět, co za těchto okolností je správné. Jestliže však budou náležitě zachovány osobní svobody a jistoty, pak jednak ať rozvážně se snaží, aby v takovém případě současné otázky se řešily podle zásad křesťanského učení, jednak ať správně a ochotně se podílejí na nových úpravách s úmyslem naplňovat je křesťanským duchem, který je zdrojem řádu ve státě a bratrské vzájemné shody ve spolupráci občanů.

– příklad věřících dělníků

70. S otcovskou láskou chci tu oslovit milé dělníky, katolíky, ať dospělé nebo teprve dospívající, kteří, jak se zdá, za svou horlivou víru v této nepříznivé době dostali jako odměnu závažný a těžký úkol i břemeno. Pod vedením biskupů a kněží mají především se pokusit přivést do církve a přímo k Bohu mnoho svých spolupracovníků, kteří bohužel se odvrátili, od Boha rozhněváni tím, že nebyli spravedlivě odměňováni a že se s nimi nejednalo s náležitou úctou. Dělníci, katolíci, ať slovy i příkladem ukazují svým vrstevníkům svedeným ze správné cesty, že církve se chová mateřsky dobrotivě ke všem unaveným prací nebo sužovaným

útrapami a že nikdy se nezpronevěřila a nezpronevěří povinnosti chránit své děti. Kdykoliv práce, kterou vykonávají v dolech, v dílnách, v továrnách a kdekoliv jinde, vyžaduje od nich mnoho námahy, ať si vzpomenou, že Ježíš sloučil v sobě příklad práce s příkladem utrpení.

– svornost katolíků

71. Opětovně s důvěrou naléhám na všechny své syny a syny církve, ať jejich postavení ve společnosti je jakékoliv, ať jsou z kteréhokoliv národa, ať patří k jakémukoliv náboženskému sdružení, aby dbali jak jen mohou o jednotu smýšlení. Opravdu mně způsobily hořkou bolest různice vyvolané mezi katolíky, které sice vznikají z malicherných příčin, ale končívaly žalostně tím, že popuzují ke sporům mezi syny téže matky církve. Tak se stává, že rozvratníci, ač jich není mnoho, využívají příležitosti, vyostřují tyto různice a ženou je až do takových důsledků, jde jim především o to, aby katolíci se mezi sebou svářeli. Ačkoliv události poslední doby svědčí o tom, že má napomenutí se zdají být zbytečná, přesto pokládám za vhodné některá z nich zopakovat těm, kteří je nepochopili nebo pochopit nechtějí. Strašné břemeno berou na sebe před Bohem i před církví ti, kdo tyto rozpory mezi katolíky vyhrocují.

72. Ale pevně doufám spolu s těmi, kdo jsou hrdi na své křesťanství, že úspěšně se spojí se všemi ostatními, kteří v Boha věří a uctívají ho, a těch je většina, aby odvrátili násilí, s nímž "mocnosti temnoty" se snaží vypudit z hloubi mysli jakékoliv tušení o Bohu.

Proto opakuji, co jsem napsal před pěti lety v okr. I. Caritate Dei, a opět je vyzývám, aby každý, se snažil, jak jen ve své upřímné víře může, odvrátit od lidstva toto velmi vážné nebezpečí hrozící všem.

Tehdy jsem přece upozorňoval: "Je nutné uznat Boha. To je pevný základ jakéhokoliv společenského řádu, ať se opírá o jakoukoliv lidskou moc. Kdo nechtějí, aby celý společenský řád a zákony se narušily a rozvrátily, tak ať horlivě se snaží zabránit tomu, aby nepřátelé náboženství neprovedli své záměry, které tak rázně a otevřeně vyhlašují".

– vlády států

73. Doposud jsem se zabýval přesně určeným a vymezeným úkolem týkajícím se jak učení, tak i působení církve, který církev přijala podle příkazu Krista, svého původce i představeného, jednak aby naplňovala společnost křesťanským duchem, jednak aby zmařila nynější záměry komunistů. A vyzval jsem všechny lidi bez rozdílu jejich společenského postavení, aby se podíleli na tomto úkolu.

Ale je nutné, aby se na něm podílel svou pomocí také křesťanský stát. Použije k ní sice své vlastní, vnější prostředky, ale nemůže ji provádět jinak než k duchovnímu prospěchu.

74. Ať tedy vlády států se vynasnaží s veškerým svým úsilím a důmyslem zabránit tomu, aby do jejich veřejného života pronikaly bezbožné smyšlenky, vymyšlené ke zkáze společnosti. Mezi lidmi nemůže se udržet přece žádná moc, která se odvrátí od moci Boží. A nemůže mezi nimi platit žádná přísaha, není-li složena ve jménu Boha živého. Proto pokládám za vhodné opakovat, co tolikrát a tak starostlivě jsem dostatečně vyložil především v okr. I. Caritate Christi: "... jak se mohou dodržovat obchodní dohody, jakou závažnost mohou mít smlouvy, jestliže vůbec je nezaručuje svědomí, víra v Boha a bázeň Boží? Jestliže tyto základní podmínky všech jistot jsou odstraněny, pak přestává platit jakýkoliv mravní

zákon a nic nemůže zabránit tomu, aby postupně, ale nutně nerozvrátily se národy, rodiny, stát a celý lidský způsob života."

75. Kromě toho vláda státu především má zajistit občanům životní potřeby; jestliže občané je postrádají, pak stát sebelépe uspořádaný se zhroutí. Dále má se postarat o dostatek práce pro otce rodin i pro mladistvé. Aby státní správa toto všechno mohla splnit, má přimět zámožné občany, aby převzali tyto obtížné úkoly v zájmu prospěchu všech občanů. Jestliže to odmítnou, pak ani stát, ani ti, kdo mají majetek, nebudou bezpečni. To, co má zařídit vláda, musí být provedeno tak rozvážně, aby to zapůsobilo na ty, kteří mají majetek a ještě ho rozmnožují na úkor svých bližních.

76. Vláda státu musí se přece zodpovídat Bohu a společnosti. Musí být tedy tak prozíravá a rozvážná, aby byla příkladem všem občanům. Dnes víc než kdykoliv jindy tísní celé lidstvo nadmíru svízelný stav hospodářství. Proto je nutné, aby mimořádně bohatí, kteří získali svůj majetek z potu a práce tolika lidí, měli na zřeteli pouze společný prospěch a co nejsvědomitěji dbali o to, aby ho bylo co nejvíc. Úředníci ve státních i nižších úřadech ať plní svědomitě a nezištně své povinnosti. Příklad ať si berou z vynikajících lidí, kteří – podle paměti našich otců i naší – se nerozpakovali obětovat svou pilnou práci pro prospěch vlasti. Z mezinárodních obchodních vztahů musí být odstraněny všechny umělé hospodářské překážky, které všude vznikají z podezřívavosti a řevnivosti. Vždyť všechny národy tvoří jenom jednu rodinu, a ta má svůj původ v Bohu.

77. Právě tak ať vlády nechají církev plnit poslání svěřené jí z vůle Boží pro spásu duší, jestliže chtějí s její pomocí a tímto způsobem vyvést lidstvo z bouře, která teď je nejprudší. Dnes zcela náležitě všude na světě úzkostlivě se povzbuzují duchovní síly. Jestliže se uváží, odkud především vychází zlo, které je třeba odvrátit, pak je nutné potvrdit, že především zachvacuje duše. Tak žalostné a zločinné obludnosti komunismu jsou nutným následkem jeho zvrácených názorů. Katolická církev svou péčí o svědomitost a spořádanou mravnost předčí všechny obdobné snahy. Prospěch lidstva skutečně vyžaduje, aby právě církvi se nebránilo v její prospěšné činnosti.

78. Jestliže však se usiluje o totéž jinak, pouze tak, jak to dokáže hospodářství nebo stát; pak nepochybně nutně se sejde na zcestí plné nebezpečí. Cožpak poučky materialismu, z něhož pocházejí zásady a ustanovení komunismu, se nerozšiřují tam, kde náboženství se vylučuje ze základních škol, z výchovy mládeže, z jednání ve veřejném životě, a tam, kde se opovrhuje kněžními a obřady katolické církve? Ani lidská moc sebe lépe vyzbrojená, ani veliké sliby příslibující to nejlepší, co zde na zemi je, nemohou zadržet nezvládnutelné nepokoje, které vznikají proto, že příliš žádostivě se touží po všem, co v tomto životě lze dosáhnout.

79. Opravdu však důvěřuji tomu, že ti, kdo mají ve své moci osud lidstva, budou pokládat za svou povinnost nebránit církvi v jejím poslání a že alespoň poněkud si uvědomí velmi vážné nebezpečí, které dnes hrozí celému světu, a to rozhodně víc, než jak o tom běžně se přesvědčují, a že to učiní spíš i proto, že církev, pomáhající lidem dospět k věčné blaženosti, právě tím se snaží zajistit jim stále víc štěstí na tomto světě.

– výzva nevěřícím

80. Než však ukončím tento list, přeji si oslovit také ty, kteří buď již jsou politováníhodně postiženi zhoubou komunismu, nebo jsou zachvázeni jeho nákazou. Také je vybízím, aby naslouchali tomu, co jim říkám jako jejich milující otec. Usilovně prosím Boha, aby osvětlil

jejich mysl a odvedl je z nebezpečné cesty, po níž se ženou do žalostné zkázy, a aby uznali Ježíše Krista, jediného Spasitele všech lidí: "... není pod nebem jiné jméno, zjevené lidem, jímž bychom mohli být spaseni" (Sk 4,12).

– svatý Josef, vzor a přímluvce

81. Abych uspíšil "mír Kristův v království Kristově" (Ubi axcano, 1922), který všichni toužebně si přejí, svěřuji závěrem záštitě a ochraně sv. Josefa, zajisté nejmocnějšího ochránce církve, všechno její církve horlivě odporovat snahám bezbožných komunistů.

Pocházel z dělnického prostředí. Obtíže chudoby snášel spolu s nazaretskou rodinou, která mu byla svěřena a o kterou se staral horlivě a pečlivě. Jemu bylo dáno do ochrany dítě, Syn Boží, když Herodes poslal vrahy je zabít. Každodenně věrně a úplně plnil své povinnosti. Tak se stal příkladem všem, kdo musí si vydělávat na živobytí svou prací. A jako člověk spravedlivý, jak zaslouženě se nazývá, je vynikajícím vzorem křesťanské spravedlnosti, která má utvářet život ve společnosti.

82. Tak že zrakem upřeným k nebesům a posíleným vírou, takřka vidím "novou zemi", o níž mluvil sv. Petr, můj první předchůdce. Zatím co v tolika zločinech a bolestech zaniká, co má se stát na této zemi podle slibů podvodných hlasatelů bludů, tu jakoby z nebe zaznívalo přeradostně, co Vykupitel předpověděl ve Zjevení: "Všechno tvořím nové" (Zj 21,3).

Již nezbyvá nic jiného, než abych pozvedl své otcovské ruce a udělil apoštolské požehnání vám, ctihodní bratří, kněžím a věřícím vám svěřeným i nesčetné rodině katolíků.

V Římě u sv. Petra, 19. března 1937, o svátku sv. Josefa, ochránce celé církve, v šestnáctém roce mého pontifikátu.

Pius pp. XI.

Seznam zkratk

BIBLICKÉ ZKRATKY

Knihy Starého zákona

Gn	1. kniha Mojžíšova
Ex	2. kniha Mojžíšova
Lv	3. kniha Mojžíšova
Nm	4. kniha Mojžíšova
Dt	5. kniha Mojžíšova
Joz	Knihy Jozue
Sd	Knihy Soudců
Rt	Knihy Rút

1 Sam	1. kniha Samuelova
2 Sam	2. kniha Samuelova
1 Král	1. kniha Královská
2 Král	2. kniha Královská
1 Kron	1. kniha Kronik
2 Kron	2. kniha Kronik
Ezd	Knihy Ezdrášova
Neh	Knihy Nehemiášova
Tob	Knihy Tobíáš
Jdt	Knihy Judit
Est	Knihy Ester
1 Mak	1. kniha Makabejská
2 Mak	2. kniha Makabejská
Job	Knihy Job
Ž	Knihy Žalmů
Př	Knihy Přísloví
Kaz	Knihy Kazatel
Pís	Píseň písní
Mdr	Knihy Moudrosti
Sir	Knihy Sirachovcova
Iz	Knihy proroka Izaiáše
Jer	Knihy proroka Jeremiáše
Pláč	Knihy Žalozpěvů
Bar	Knihy proroka Barucha
Ez	Knihy proroka Ezechiela
Dan	Knihy proroka Daniela
Oz	Knihy proroka Ozeáše
Jl	Knihy proroka Joela
Am	Knihy proroka Amosa
Abd	Knihy proroka Abdiáše
Jon	Knihy proroka Jonáše
Mich	Knihy proroka Micheáše
Nah	Knihy proroka Nahuma
Hab	Knihy proroka Habakuka
Sof	Knihy proroka Sofoniáše
Ag	Knihy proroka Aggea
Zach	Knihy proroka Zachariáše
Mal	Knihy proroka Malachiáše

Knihy Nového zákona

Mt	Evangelium podle Matouše
Mk	Evangelium podle Marka
Lk	Evangelium podle Lukáše
Jan	Evangelium podle Jana
Sk	Skutky apoštolů
Řím	List svatého apoštola Pavla Římanům
1 Kor	1. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
2 Kor	2. list svatého apoštola Pavla Korint'anům
Gal	List svatého apoštola Pavla Galat'anům

Ef	List svatého apoštola Pavla Efesanům
Flp	List svatého apoštola Pavla Filipanům
Kol	List svatého apoštola Pavla Kolosanům
1 Sol	1. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
2 Sol	2. list svatého apoštola Pavla Soluňanům
1 Tim	1. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
2 Tim	2. list svatého apoštola Pavla Timotejovi
Tit	List svatého apoštola Pavla Titovi
Flm	List svatého apoštola Pavla Filemonovi
Žid	List Židům
Jak	List svatého apoštola Jakuba
1 Petr	1. list svatého apoštola Petra
2 Petr	2. list svatého apoštola Petra
1 Jan	1. list svatého apoštola Jana
2 Jan	2. list svatého apoštola Jana
3 Jan	3. list svatého apoštola Jana
Jud	List svatého apoštola Judy
Zj	Knih Zjevení svatého apoštola Jana

ZKRATKY

2. VATIKÁNSKÉHO KONCILU

DOKUMENTŮ

AA	Dekret o apoštolátu laiků <i>Apostolicam actuositatem</i>
AG	Dekret o misijní činnosti církve <i>Ad gentes</i>
ChD	Dekret o pastýřské službě biskupů v církvi <i>Christus Dominus</i>
DH	Prohlášení o náboženské svobodě <i>Dignitatis humanae</i>
DV	Věřoučná konstituce o Božím zjevení <i>Dei Verbum</i>
GE	Prohlášení o křesťanské výchově <i>Gravissimum educationis</i>
GS	Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě <i>Gaudium et spes</i>
IM	Dekret o hromadných sdělovacích prostředcích <i>Inter mirifica</i>
LG	Věřoučná konstituce o církvi <i>Lumen gentium</i>
PC	Dekret o přizpůsobené obnově řeholního života <i>Perfectae caritatis</i>
NAe	Prohlášení o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím <i>Nostra aetate</i>
OE	Dekret o katolických východních církvích <i>Orientalium ecclesiarum</i>
OT	Dekret o výchově ke kněžství <i>Optatam totius</i>
PO	Dekret o službě a životě kněží <i>Presbyterorum ordinis</i>
SC	Konstituce o posvátné liturgii <i>Sacrosanctum concilium</i>
UR	Dekret o ekumenismu <i>Unitatis redintegratio</i>

JINÉ ZKRATKY

CIC	Codex iuris canonici – Kodex kanonického práva, Praha, Zvon 1994
DS	Denzinger – Schönmetzer, Euchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, Friburgi Brisgoviae 1976

PL Patrologia Latina
CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum

